

Ο ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ ΚΑΙ Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΕΥΤΥΧΙΑΣ (του Θανάση Μπαντέ)

Με δεδομένο ότι ο άνθρωπος είναι από τη φύση του κοινωνικό ον, είναι ξεκάθαρο πως δεν υφίσταται ολοκλήρωση σε ατομικό επίπεδο μακριά από τους άλλους ανθρώπους. Όμως, η ολοκλήρωση

είναι συνυφασμένη με την ευτυχία, αφού ο άνθρωπος νιώθει ευτυχισμένος όταν θεωρεί ότι ολοκληρώνεται, ότι δηλαδή πετυχαίνει το σκοπό για τον οποίο είναι πλασμένος.

Κι εδώ ακριβώς ξεκινά η σύγχυση, αφού ο καθένας μπορεί να ορίσει την ολοκλήρωσή του με τρόπο διαφορετικό, μπορεί δηλαδή να εκλάβει την ευτυχία ως κάτι υποκειμενικό, κάτι που ο ίδιος οφείλει να καθορίσει. Εξάλλου, δε θεωρούν όλοι ότι είναι πλασμένοι για τον ίδιο σκοπό.

Οι προτεραιότητες του καθενός είναι προσωπική υπόθεση. Αυτό που κάποιον τον κάνει ευτυχισμένο, κάποιον άλλο μπορεί να τον κάνει δυστυχή και το αντίθετο. Η αντίληψη των διαφορετικών εκδοχών της ευτυχίας είναι η επισφράγιση της ολικής ασάφειας, που θα επιφέρει όλες τις παρανοήσεις.

Ωστόσο, όταν κάποιος λέει ότι γίνεται ευτυχισμένος με μια συγκεκριμένη πράξη, δε σημαίνει ότι η ίδια αυτή πράξη είναι η ευτυχία, αλλά το αποτέλεσμα της, δηλαδή η ψυχική γαλήνη και το αίσθημα της αυτοεκτίμησης που αντλείται. Υπό αυτή την έννοια, η ευτυχία είναι κάτι απολύτως κοινό για όλους (ο Αριστοτέλης το ανάγει σε σκοπό της ζωής), καθώς αυτό που αλλάζει είναι ο δρόμος που θα οδηγήσει σ' αυτήν κι όχι η ίδια ως αποτέλεσμα.

Το να εκλαμβάνεται μια συγκεκριμένη πράξη ως ευτυχία (κι όχι ως δρόμος προς την ευτυχία) είναι η διαστρέβλωση που

μετατρέπει το μέσο σε αυτοσκοπό. Η πεποίθηση ότι η ευτυχία είναι υπόθεση καθαρά προσωπική είναι η αντίληψη της ατομικότητας, που δεν οφείλει να σχετιστεί με τους άλλους παρά μόνο σε επίπεδο διασφάλισης των καθημερινών αναγκών. Ο άνθρωπος, αν και ζει μέσα σε κοινωνία, ουσιαστικά δεν εντάσσεται, αφού εκλαμβάνει την ευτυχία ως κάτι παράπλευρο, κάτι εντελώς ξεχωριστό.

Η άποψη αυτή, ως στάση ζωής, απέχει μόνο ένα βήμα απ' το να δράσει κανείς αντικοινωνικά αποσκοπώντας στο ατομικό συμφέρον. Είναι η στιγμή που η ατομική προτεραιότητα υπερβαίνει τη συλλογική. Η στρέβλωση της πολιτικής, η εργασιακή εκμετάλλευση, η απαξίωση του άλλου, η ιδεολογία του πιο στείρου ωφελιμισμού δεν είναι τίποτε άλλο, από την προέκταση αυτής της οπτικής, που, φυσικά, στρέφεται ενάντια στο σύνολο. Είναι δηλαδή η στιγμή που το μέρος νιώθει πολυτιμότερο από το όλο και βρίσκει τον τρόπο να επιβληθεί.

Ενώ η πόλη είναι φτιαγμένη από τη φύση, για να επιφέρει τη μέγιστη αυτάρκεια, ώστε να οδηγήσει στην ευτυχία, ο άνθρωπος υπηρετώντας τη στρέβλωση της ατομικής ευτυχίας υπονομεύει την πόλη προς ίδιο όφελος. Με άλλα λόγια, προσπαθώντας να φτάσει στην ευτυχία πετυχαίνει το ακριβώς αντίθετο, αφού αδυνατεί να κατανοήσει ότι ευτυχία εκτός κοινωνικού συνόλου είναι αδύνατη. Η πόλη, ως πραγμάτωση της κοινωνικής ζωής οφείλει να προασπίσει τη συλλογική ευτυχία εξουδετερώνοντας τις βλέψεις οποιασδήποτε ατομικότητας θέλει να αναδειχθεί σε βάρος της.

Από τη στιγμή που ο άνθρωπος δε θέλει να θέσει όρια στην ευτυχία, αυτό που μένει είναι η δίχως όρια κατανάλωση.

Κι αυτός είναι ο ορισμός του άριστου πολιτεύματος, που ξέρει να εκπληρώνει τις προϋποθέσεις για την ευτυχία όλων των πολιτών εξασφαλίζοντας την αρμονική συμβίωση: «... άριστο πολίτευμα είναι εκείνο σύμφωνα με το οποίο η πόλη θα εξασφάλιζε άριστο πολιτικό βίο, αλλά άριστο πολιτικό βίο μπορεί να εξασφαλίσει η πόλη βασισμένη σε πολίτευμα που της παρέχει ευδαιμονία σε πολύ μεγάλο βαθμό...». (1332a 4 – 6).

Το άριστο πολίτευμα είναι εκείνο που θα εξασφαλίσει τη συνολική ευδαιμονία. Κι αυτός είναι ο ορισμός της άριστης πόλης: «Όμως η σπουδαιότητα της πόλης δεν εξαρτάται από την τύχη αλλά από τη γνώση και την προαίρεση. Πράγματι μια πόλη είναι σπουδαία, επειδή είναι σπουδαίοι οι πολίτες που μετέχουν στο πολίτευμα». (1332a 31 – 34).

Όταν ο Αριστοτέλης κάνει αναφορά σε σπουδαίους πολίτες, εννοεί πολίτες που κατέχουν την αρετή. Το ζήτημα αυτό είναι τόσο σημαντικό, που πρέπει όλοι σε (ατομικό επίπεδο) να κατέχουν την αρετή, αφού το όλο είναι το σύνολο των μεμονωμένων: «Γιατί ακόμη και αν είναι δυνατόν όλοι οι πολίτες να είναι στο σύνολό τους σπουδαίοι, όχι όμως και ο καθένας χωριστά, αυτό το τελευταίο είναι προτιμότερο, γιατί η συνολική σπουδαιότητα των πολιτών απορρέει από την προσωπική σπουδαιότητα του καθένα». (1332a 36 – 38).

Αυτό είναι και το καθήκον κάθε πολίτη προκειμένου να οδηγηθεί στην ευτυχία· να κατακτήσει την ηθική αρετή και να διασφαλίσει με την άσκησή της τη συλλογικότητα. Γι' αυτό και η ευτυχία (ευδαιμονία) είναι ενέργεια της ψυχής. Γιατί ο άνθρωπος πρέπει να ενεργήσει, να πράξει, να προσπαθήσει για την κατάκτηση της αρετής: «... η ευδαιμονία είναι τέλεια ενέργεια και άσκηση της αρετής και μάλιστα όχι περιστασιακά αλλά απόλυτα». (1332a 9 – 10).

Κι αν οι όροι «περιστασιακά» και «απόλυτα» χρειάζονται διευκρίνιση, ο Αριστοτέλης είναι κατατοπιστικός: «Με τον όρο “περιστασιακά” εννοώ τις αναγκαίες ενέργειες και με τον όρο “απόλυτα” τις ευγενείς ενέργειες. Για παράδειγμα αναφέρουμε τις ενέργειες που αφορούν το δίκαιο. <δηλαδή> οι δίκαιες τιμωρίες και πράξεις σωφρονισμού είναι ενέργειες αρετής, επιβάλλονται όμως από την ανάγκη και άρα περιέχουν το αγαθό από ανάγκη... Αντίθετα οι ενέργειες που συνοδεύουν την πολιτική και τα πλουτοπαραγωγικά έργα, διέπονται απόλυτα από ευγένεια. Πράγματι στην πρώτη περίπτωση ενεργειών ένα κακό χρησιμοποιείται για να αντιμετωπιστεί κάποιο άλλο κακό, αντίθετα οι ενέργειες στη δεύτερη περίπτωση φτιάχνουν και παράγουν αγαθά». (1332a 10 – 15, 16 – 19).

Με άλλα λόγια, περιστασιακά είναι τα αναγκαία κακά που προκύπτουν προς διασφάλιση της αρετής, όπως οι ποινές που πρέπει να έχουν καθαρά σωφρονιστικό περιεχόμενο. Απόλυτα όμως είναι τα έργα που προσφέρει η υγιής πολιτική σκηνή, αφού πρέπει να διέπονται από το στοιχείο της μονιμότητας, όπως και

η εξασφάλιση – επίσης σε μόνιμη βάση – των σωστών πλουτοπαραγωγικών δραστηριοτήτων, που θα αποσκοπούν στην ευημερία της πόλης ανεβάζοντας συνολικά το βιοτικό επίπεδο.

Η σύνδεση της αρετής με την πολιτική και τις παραγωγικές δομές της πόλης είναι το αλληλένδετο των πολιτικών επιλογών και της οικονομίας. Η οικονομία προβάλλεται ως προέκταση της πολιτικής, αφού η πολιτική είναι αυτή που θα ορίσει τον τρόπο παραγωγής που θα ευνοήσει όλους τους πολίτες. Γι' αυτό και πρέπει αμφότερα να διέπονται από την αρετή. Οι πολιτικές αποφάσεις προάγοντας το συλλογικό συμφέρον, ώστε να επιτυγχάνεται η ενότητα της πόλης μέσω της τέλει συνύπαρξης, και η οικονομία εξασφαλίζοντας τα υλικά αγαθά που θα υπηρετήσουν τη συλλογική ευδαιμονία.

Η σύνδεση των υλικών αγαθών με την ευτυχία κρίνεται αδιαπραγμάτευτη, όσο κι αν: «Ο σπουδαίος άνθρωπος μπορεί με αξιοπρέπεια να υπομένει τη φτώχεια, την αρρώστια και τις άλλες κακοτυχίες της ζωής». (1332a 19 – 20). Το ότι ο σπουδαίος άνθρωπος έχει το σθένος να αντεπεξέλθει σε τέτοιες αντιξοότητες δε σημαίνει ότι δεν πρέπει να τις απεύχεται.

Οι ευκολίες της ζωής που προέρχονται από την ευχέρεια των υλικών αγαθών είναι δεδομένες και συνδέονται ευθέως με την έννοια της ευτυχίας. Γι' αυτό και η αναφορά στο σπουδαίο άνθρωπο που υπομένει τις κακοτυχίες της ζωής ολοκληρώνεται με τη φράση: «όμως η έννοια της ευτυχίας συνίσταται στα αντίθετα από αυτά». (1332a 20 – 21). Η ευτυχία είναι αδύνατο να νοηθεί μέσα απ' τη στέρηση και την καθημερινή ταλαιπωρία της επιβίωσης. Ο άνθρωπος δε γεννήθηκε για το ζην, αλλά για το ευ ζην και η παροχή των υλικών αγαθών είναι πολύ σοβαρή προϋπόθεση για την κατάκτησή του. Αυτός άλλωστε, είναι και ο στόχος της πόλης, ως επιταγή που δόθηκε από τη φύση.

Κι εδώ ακριβώς βρίσκεται το σημείο της μεγαλύτερης διαστρέβλωσης από την πλευρά του ανθρώπου, που για μια ακόμη φορά μετατρέπει το μέσο σε αυτοσκοπό. Ο πλούτος, ως πρόσβαση στην κατανάλωση αγαθών, διευκολύνει, αλλά δεν ταυτίζεται με

την ευτυχία. Η ευτυχία είναι το αποτέλεσμα της ορθής του χρήσης κι όχι η χρήση του καθαυτή. Η μετατροπή της κατανάλωσης σε ευτυχία δεν είναι μόνο αποπροσανατολισμός που σταδιακά θα επιφέρει τα αντίθετα αποτελέσματα, αλλά και υποθήκη του ατομικισμού που μοιραία θα στραφεί ενάντια στους άλλους.

Η πεποίθηση ότι η ευτυχία είναι υπόθεση καθαρά προσωπική είναι η αντίληψη της ατομικότητας, που δεν οφείλει να σχετιστεί με τους άλλους παρά μόνο σε επίπεδο διασφάλισης των καθημερινών αναγκών.

Από τη στιγμή που ο άνθρωπος δε θέλει να θέσει όρια στην ευτυχία, αυτό που μένει είναι η δίχως όρια κατανάλωση. Όμως, η δίχως όρια κατανάλωση είναι η επιθυμία του δίχως όρια πλούτου. Η εκδοχή της απληστίας ως ευτυχία είναι η διάλυση της κοινωνικής συνοχής, αφού – από θέση αρχής – ο καθένας είναι πρόθυμος να κάνει τα πάντα προκειμένου να αποκτήσει περισσότερα. Κι αυτή είναι η απαξίωση του δημόσιου συμφέροντος έναντι της ατομικότητας. Η πόλη που κινείται από αυτές τις αρχές δε θα μπορούσε ποτέ να γίνει σπουδαία πόλη.

Όμως, η έννοια του συλλογικού συμφέροντος δεν πρέπει να λειτουργεί ισοπεδωτικά ακυρώνοντας την αξία του κάθε πολίτη. Και η αξία μετριέται με την αρετή του καθενός σε οποιοδήποτε ζήτημα. Αν, λοιπόν, κάποιος είναι ικανότερος γεωργός από τους άλλους, μοχθώντας περισσότερο και επινοώντας νέους τρόπους βελτίωσης της καλλιέργειας, είναι δίκαιο – και κατ' επέκταση κοινωνικά επιβεβλημένο – να κατέχει περισσότερο πλούτο από

τους άλλους, τους οποίους και ξεπερνά. Η υπεροχή του στον πλούτο δε στηρίζεται ούτε στην απληστία ούτε σε παράνομες δραστηριότητες που υπονομεύουν το δημόσιο συμφέρον. Αντιθέτως, στηρίζεται στην αύξηση των γεωργικών αγαθών που θα συνεισφέρει θετικά στην αυτάρκεια του συνόλου της πόλης.

Και δε χρειάζεται να προχωρήσει κανείς σε οικονομικές αναλύσεις που θα καταδείξουν ότι η πληθώρα των προϊόντων θα επιφέρουν πτώση των τιμών μειώνοντας τα κέρδη. Γιατί ακριβώς αυτή η πληθώρα και η πτώση των τιμών θα κάνουν τα προϊόντα προσιτά σε όλους. Θα επιφέρουν δηλαδή τη μέγιστη δυνατή αυτάρκεια. Αυτή είναι η έννοια του πλούτου που γεννιέται από την αρετή, ακριβώς γιατί συμπλέει με το δημόσιο συμφέρον: «... ο σπουδαίος άνθρωπος είναι εκείνος στον οποίο τα αγαθά του είναι τα αγαθά με την αυστηρή έννοια του όρου χάρη στην αρετή του και συνεπώς είναι φανερό ότι και η χρήση αυτών των αγαθών αναγκαστικά θα είναι απολύτως σπουδαία και ευγενική». (1332a 22 – 25).

Το ζήτημα, όμως, παίρνει ακόμη μεγαλύτερες διαστάσεις, αφού η αρετή που θα επιφέρει τον πλούτο αποτελεί και εγγύηση της «σπουδαίας και ευγενικής» χρήσης του. Με άλλα λόγια, η αρετή δεν αφορά μόνο την απόκτηση του πλούτου, αλλά και τη διαχείρισή του, καθώς είναι άλλο να έχει πλούτο ο ανήθικος και να τον ξοδεύει σύμφωνα με τις επιθυμίες του κι άλλο ο ενάρετος. Η διαφορά της χρήσης έγκειται ακριβώς στη διαφορά των επιθυμιών που καλείται να ικανοποιήσει.

Ο πλούτος που τίθεται στην υπηρεσία της απληστίας δε θα μπορούσε να γεννήσει τίποτε άλλο πέρα από τις συνθήκες της αισχροκέρδειας και την εκμετάλλευση. Είναι δηλαδή ο πλούτος που θα δράσει υπονομεύοντας την ενότητα της πόλης. Αν δεχτούμε ότι ο πλούτος προσδίδει κοινωνική ισχύ, είναι σαν να ομολογούμε ότι η κοινωνία δίνει ισχύ στους ανθρώπους που θα δράσουν για τη διάλυσή της. Από αυτή την άποψη, δεν υπάρχει τίποτε πιο παράλογο, αλλά και πιο επικίνδυνο, από τον πλούτο που βρίσκεται στα χέρια της απληστίας. Γιατί η απληστία, ως μητέρα της κερδοσκοπίας, δε θα μπορούσε παρά να αναζητά τον

δίχως όρια πλούτο. Και είναι ικανή να κάνει τα πάντα γι' αυτό.

Η επιβολή της απληστίας είναι το επιστέγασμα της κοινωνικής δυστυχίας, αφού θα λειτουργήσει σε βάρος της πόλης. Ο ενάρετος άνθρωπος γνωρίζει ότι ο πλούτος του οφείλει να έχει όρια, και τα όρια αυτά θα είναι ανάλογα με την αξία του, που θα μετριέται με το μέγεθος της προσφοράς του στο δημόσιο συμφέρον. Κι αυτός είναι ο ορισμός της ευτυχίας, αφού εναρμονίζεται με τον ορισμό της συνύπαρξης. Η ευτυχία είναι η διασφάλιση της αυτάρκειας σε όλα τα επίπεδα (υλικά, πνευματικά, συναισθηματικά) που μόνο μέσα στην πόλη μπορεί να εκπληρωθεί.

Η αναγνώριση των ορίων είναι η ιεράρχηση των αναγκών και η παραδοχή ότι τα υλικά αγαθά είναι τα αναλώσιμα προς την επίτευξη ενός άλλου σκοπού. Κι ως αναλώσιμα δεν μπορούν παρά να ταυτιστούν με το πεπερασμένο. Η προτεραιότητα της κοινωνικής προσφοράς που θα επιφέρει την αξία είναι η αναγνώριση και ο σεβασμός στον άλλο, δηλαδή η προϋπόθεση της συνύπαρξης. Έτσι πλάθονται οι αρχές που πρέπει να διέπουν την άριστη πόλη.

Γι' αυτό η άριστη πόλη πρέπει, πριν απ' όλα να διαθέτει άριστους πολίτες. Το ζήτημα που τίθεται είναι απλό: «Συνεπώς το προς έρευνα θέμα μας πρέπει να είναι πώς γίνεται ένας άνθρωπος σπουδαίος». (1332a 35 – 36). Για τον Αριστοτέλη τρεις είναι οι παράγοντες που καθορίζουν την ανθρώπινη προσωπικότητα: «Βεβαίως τρία πράγματα κάνουν τους ανθρώπους καλούς και σπουδαίους, και αυτά είναι η φύση, το έθος/συνήθεια και ο λόγος». (1332a 38 – 40).

Ως φύση αναγνωρίζονται τα χαρίσματα του καθενός από τη γέννησή του. Οι σωματικές και διανοητικές του δυνατότητες. Η συνήθεια αφορά τα πράγματα που μαθαίνει κανείς να κάνει (μιμούμενος κυρίως τα κοινωνικά πρότυπα) και που τελικά τα υιοθετεί σαν δεύτερη φύση. Ο λόγος είναι η λογική, το σπουδαιότερο χάρισμα του ανθρώπου. Με τη λογική οφείλει ο άνθρωπος να δαμάσει όχι μόνο τη φύση προς όφελός του, αλλά και τα φυσικά ένστικτα που

τον απομακρύνουν από την αρετή. Το λόγον μέρος οφείλει να κυριαρχήσει πάνω στο άλογον.

Φυσικά, ο λόγος και η συνήθεια μπορούν να διαμορφωθούν από το κοινωνικό περιβάλλον, η φύση, όμως, όχι. Με άλλα λόγια, για τον Αριστοτέλη, ο άνθρωπος και γεννιέται και γίνεται. Η φύση είναι εκείνη που δίνει τα βασικά χαρακτηριστικά και η κοινωνία θα συντελέσει στο κατά πόσο θα αξιοποιηθούν ή όχι. Η Πηνελόπη Τζιώκα – Ευαγγέλου παραθέτει: «Ο "γενετιστής" συναντιέται με τον "κοινωνιστή". Ο Αριστοτέλης δέχεται τη σημασία της φύσης αλλά σε διαλεκτική σχέση με το περιβάλλον». (σελ. 326).

Το σίγουρο είναι ότι ο άνθρωπος διαφέρει από τα ζώα: «Οι άλλοι ζωικοί οργανισμοί, λοιπόν, ζουν υπακούοντας κυρίως στις φυσικές επιταγές της ύπαρξής τους, αλλά μερικοί επηρεάζονται λίγο και από τον εθισμό. Ο άνθρωπος όμως ζει σύμφωνα και με το λόγο, γιατί μόνο αυτός διαθέτει λόγο». (1332b 3 – 5).

Κι εδώ ξεκινά το έργο της παιδείας, που πρέπει να εναρμονίσει τη φύση, τον εθισμό και το λόγο διαμορφώνοντας ολοκληρωμένες προσωπικότητες: «Συνεπώς τα τρία αυτά στοιχεία χρειάζεται να βρίσκονται σε συμφωνία μεταξύ τους». (1332b 5 – 6). Αν δεχτούμε ότι η άριστη πόλη προϋποθέτει άριστους πολίτες, τότε δε μένει παρά να καταστεί σαφές ότι η παιδεία είναι το θεμέλιο της άριστης πόλης. Κι αυτό πρέπει να το γνωρίζει πολύ καλά κάθε πόλη που θέλει να λέγεται άριστη.

Αριστοτέλης: «Πολιτικά», τόμος 4ος, μετάφραση Πηνελόπη Τζιώκα – Ευαγγέλου, εκδόσεις ΖΗΤΡΟΣ, Θεσσαλονίκη 2009

Πηγή/φωτογραφίες: Ερανιστής, eranistis.net